

Ai Khanoum-Ay Hanım

Özlem Albayrak

Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih ABD Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

allbayrakozlem@gmail.com

Öz

Afganistan'nın kuzeydoğusunda yer alan Ai Khanoum kentinin erken tarihi hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu hâkimiyetine son vermesiyle doğunun kapıları Greklere açıldı. Bu seferler sonrasında doğunun zenginliklerine sahip olmak isteyen Grekler, Orta Asya'ya göç etmeye başladı. Grek yayılım alanı içerisinde Ai Khanoum, Hellenistik Dönem'de önemli bir yerleşim merkezi haline geldi. İskender'in ani ölümden sonra Orta Asya'ya hâkim olan Seleukos Krallığı döneminde ise Ai Khanoum'da Grek kültüründe ve stilinde yoğun imar faaliyetleri gerçekleştirildi. Seleukos Krallığı'nın, Orta Asya'da hâkimiyetinin sarsılmasıyla Greco-Bactrian Krallığı kuruldu. Greco-Bactrian Krallığı döneminde ise Ai Khanoum kraliyet merkezi haline geldi. Yakın zamana kadar Greklerin doğudaki etkileri birkaç edebi ve numizmatik kaynakla açıklanıyordu; fakat son otuz yılda Orta Asya'da yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda önemli bilgilere ulaşıldı. Bu çalışmada Ai Khanoum kentinin; tarihi, kent planı ve mimari yapıları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Büyük İskender, Orta Asya, Hellenizm, Greco-Bactrian, Ai Khanoum.

Ai Khanoum-Lady Moon

Abstract

Central Asia was one of the lands that Alexander the Great conquered and then, the intensive Greek migration began to the area. Greek culture spread rapidly in Central Asia after this migration. Until recently, the effects of Greeks in East was limited to a few literary and numismatic sources. However, over the last three decades important information has been reached with archaeological researches carried out in Afghanistan, Pakistan, Tajikistan, Uzbekistan and Turkmenistan. Ai Khanoum, founded and shaped in the Hellenistic period is both one of the most famous Greek colonies in Central Asia and is a significant center of the Greco-Bactrian Kingdom. In this study, Ai Khanoum city's history, urban planning and construction are analyzed.

Keywords: Alexander III, Central Asia, Hellenistic, Greco-Bactrian, Ai Khanoum.

GİRİŞ

II. Philippos'un MÖ 336 yılında Aigai'da öldürülmesiyle oğlu III. Alexander (Büyük İskender) 20 yaşında ordu tarafından Makedonya Kralı ilan edildi. Babasının yerine geçen Büyük İskender, Makedonya ve Hellas' daki siyasi kargaşalara son vererek Hellen Birliği'nin başkanı ve başkomutanı sıfatıyla babasının gerçekleştirmeyi planladığı Asya Seferi'ne başladı.

MÖ 344 yılında Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya geçen İskender; Granikos mevkinde Perslerle ilk savaşını yaptı ve bu savaşı kazandı. Büyük İskender, Granikos zaferinden sonra Pers donanmasına gemi sağlayan ve askeri üs olarak kullanılan Anadolu'daki kıyı kentlerini karadan tek tek ele geçirmeye başladı. İskender, Anadolu'da gerçekleştirdiği bu işgallerle Lykia, Pamphilia, Phrygia, Paphlagonia ve Kilikya bölgelerine hâkim oldu. MÖ 333 yılında III. Darius' un ordusu Kilikia'ya gelerek İssos kentini işgal etti. Bu işgal nedeniyle İssos mevkinde İskender'in ordusu ile Darius'un ordusu ikinci kez karşı karşıya geldi. Bu savaşta İskender, ikinci kez Pers ordusunu yenilgiye uğratarak güneydeki Suriye'ye doğru ilerledi. Bu ilerleyiş sonrasında Filistin kıyılarını ve Mısır'ı işgal etti.

Perslerin son deniz üssü olan Mısır'ın işgal edilmesiyle İskender ve ordusu için geride tehdit oluşturabilecek hiçbir güç kalmamıştı. Bu nedenle ordu MÖ 331 yılında Suriye üzerinden Mezopotamya'ya doğru ilerleyerek Darius'un ordusunun bulunduğu Arbela yöresindeki Gaugamela Ovası'na ulaştı. İskender ve ordusu Gaugamela ovasında Pers ordusunu üçüncü kez ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu savaş sonrasında Büyük İskender ordusu tarafından "Asya Kralı" ilan edildi. İskender'in Asya Kralı ilan edilmesiyle III. Darius ülkesinden kaçtı. Büyük İskender, Darius'u yakalamak için Pers İmparatorluğu'nun kalbi Babil'e doğru ilerledi. Babil'den İran üzerine geçerek Pers Krallığı'nın başkentleri olan Susa, Persepolis ve Pasargat'ı işgal etti.

Büyük İskender'in hızla ilerleyişinden kaçan III. Darius askeri güçlerini Ecbatana'da yeniden toplamaya çalıştı. Darius, Ecbatana'da doğu komutanları ile arasında yaşanan görüş ayrılığı nedeniyle MÖ 329 yılında öldürüldü. Darius' un ölümünden sonra Bactria ve Sogdiana'nın satrapı Bessus "IV. Artakserkes" adıyla kendisini Darius'un ardılı ilan etti. Bunun üzerine İskender, Asya Kralı ünvanıyla Orta Asya seferlerine başladı. Bu seferler sonucunda Pers İmparatorluğu'nun doğu satraplıklarını da işgal eden İskender, MÖ 327 yılında Hindistan seferine başladı. Hint Denizi'ne kadar ulaşmayı başaran İskender, kıyıda fazla uzaklaşmak istemediği için MÖ 324 yılında Pazargat ve Susa üzerinden Babil'e geri döndü. MÖ 323 yılında halef göstermeden ani bir şekilde Babil'de öldü.

Yakın zamana kadar, İskender'in doğu seferleri ve doğu hâkimiyeti hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıydı; fakat son otuz yılda Afganistan, Pakistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da yapılan arkeolojik araştırmalar ile doğu-batı etkileşimi ve Hellenizm yayılım alanı ortaya çıkarıldı (Bernard, 1980, s. 237; Rapin, 1992, s. 330; Martinez-Seve, 2012, s. 367-370).

Orta Asya'da Hellenizm yayılım alanı içerisindeki en önemli ve en ünlü kentlerden biri de Afganistan sınırlarında yer alan Ai Khanoum'dur (Rapin, 1992, s. 330; Mairs, 2014, s. 26). Kent, Afganistan'ın kuzeydoğusunda doğal bir savunma hattı içerisinde bulunmaktadır (Rapin, 1992, s. 331; Martinez-Seve, 2014, s. 18). Kent; ilk kez 1838 yılında İskoç Kâşifi, John Wood tarafından ziyaret edildi. 1926'da ise Fransız Arkeolog Jules Barthoux Ai Khanoum'un kapsamlı olarak araştırılması gerektiğini belirtmiştir (Bernard, 1978b; Martinez-Seve, 2014, s.

26; Bernard, 1978c, s. 33-38). Kentte, ilk sistemli kazılar 1965-1978 yılları arasında Paul Bernard başkanlığında Fransız Arkeoloji Heyeti tarafından gerçekleştirildi (Mairs, 2014, s. 26; Martinez-Seve, 2014, s. 18).

KENT TARİHÇESİ

Ai Khanoum, kentinin tarihinin erken dönemleri hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Pers İmparatorluğu döneminde ise Ai Khanoum, Pers satraplıklarından biri olan Bactria'nın bir parçasıydı. İskender, Pers İmparatorluğu hâkimiyetine son verdikten sonra MÖ 329 yılında Sogdiana ve Bactriana üzerine işgal faaliyetleri gerçekleştirilmeye başladı. (Martinez-Seve, 2014, s. 83-267). İskender; Orta Asya'da hâkim olduğu topraklarda Grek kültürünü yaymak ve iktidarını güçlü tutmak amacıyla stratejik yerlere Makedon ve Grek kökenli göçmenleri yerleştirdi (Martinez-Seve, 2014, s. 19; Rapin, 1992, s. 330-331).

Büyük İskender'in MÖ 323'de halef göstermeden ölmesiyle diadokhları(komutanları) arasında uzun yıllar süren iktidar mücadelesi başladı (Mansel, 1999, s. 476-477). Bu mücadele sonrasında MÖ 312'de I.Seleukos Babil'de krallığını ilan etti. I.Seleukos, Orta Asya'ya tamamen egemen olabilmek için MÖ 305 yılında bölge üzerine seferler gerçekleştirdi. Bu seferler sonrasında geniş topraklara hâkim olmayı başaran I.Seleukos, krallığını güçlendirmek için MÖ 294 yılında oğlu I.Antiokhos'u ikinci kral olarak görevlendirdi.

I. Antiokhos'un; annesi Apama Bactria'lıydı bu nedenle yarı Bactrialı olan I.Antiokhos döneminde Bactria, Orta Asya'nın önemli bir merkezi haline geldi. Yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda Ai Khanoum kentinin I.Antiokhos tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır (Capdetrey, 2007, s. 25-50; Rapin, 1992, s. 330-331; Martinez-Seve, 2014, s. 19). I.Antiokhos'un uzun yıllar süren saltanatı MÖ 261 yılında gerçekleşen ölümüyle sona erdi; onun yerine oğlu II. Antiokhos geçti. II. Antiokhos döneminde Seleukos Krallığı ile Ptolemaios Krallığı arasında MÖ 260-253 yıllarında "İkinci Suriye Savaşı" gerçekleşti. Bu savaş nedeniyle Seleukos Krallığının hâkimiyeti altında bulunan topraklarda isyanlar başladı. Bu isyanlar sonucunda İran Platosundaki Partlar bağımsızlığını ilan etti. Partların bağımsızlığını ilan etmesiyle Bactria Satrapı I. Diodotus 'da Bactria'da bağımsızlığını ilan ederek MÖ 235 yılında Greco-Bactria Krallığını kurdu (Martinez-Seve, 2014, s. 34). Bu krallığın kurulmasıyla Bactria ile birlikte Ai-Khanoum'da krallığın en önemli merkezlerinden biri haline geldi (Rapin, 1992, s. 330-331).

I. Diodotus'un ölümünden sonra Greco-Bactrian Krallığı'nın başına oğlu II. Diodotus geçti. Bu dönemde Eucratides, II. Diodotus'u darbe ile devirerek iktidarı ele geçirdi (Martinez-Seve, 2014, s. 36). Eucratides döneminde (MÖ 170-145) krallığın sınırları oldukça genişleyerek Kuzey Hindistan'a kadar ulaştı. Bu dönemde krallığın başkentlerinden biri de Ai Khanoum'du ve "Eucratideia" olarak biliniyordu. Eucratides'in ölümünden sonra Greco-Bactrian Krallığı yavaş yavaş zayıfladı. MÖ 50 civarında ise Kuşhan Hanedanlığına bağlı toplulukların istila faaliyetleri nedeniyle Ai Khanoum kenti yıkıldı.

KENT PLANI VE YAPILARI

Ai Khanoum kenti son terkedilişinden sonra tekrar işgal edilmemişti. Bu nedenle kent sakinleri uzun bir süre boyunca eski yapılar üzerinde yaşadı; buna bağlı olarak Ai Khanoum'da Hellenistik Dönem arkeolojik kalıntıları yüzeeye yakındır ve ulaşılması kolaydır. Ancak Afganistan'daki iç savaşlar nedeniyle kent yoğun bir şekilde yağmalanmış ve tamamen yıkılmıştır. Kentin düzenlenme şekli hakkındaki son dönem bilgilerimiz bir

Japon şirketi olan TASEI Corporation tarafından oluşturulan ve binaları tüm boyutlarıyla görselleştiren çalışmalardır (Martinez-Seve, 2014, s. 269).

Ai Khanoum kentinin batısında Amu Darya nehri güneyinde ise Kokcha nehri yer alır. Kent, doğal bir savunma hattı içerisinde 1,8 km uzunluğunda ve 1,6 km genişliğinde üçgen bir alanı kapsar (Bernand, 1978a, s. 49-51; Rapin, 1992, s. 331). Kentin doğusunda, kuzeye kadar uzanan, kuzeyden ise güney ve batı nehrin terasına kadar inen bir sur sistemi yer almaktaydı. Askeri işlev amacıyla kullanılan dikdörtgen kaleler ve cephanelikler sur sistemine dayanıyordu (Rapin, 1992, s. 331-333). Kentin, güneydoğu tarafında ise 60 m yüksekliğinde yassı bir tepe bulunmaktadır (Bk. Resim 1).

Resim 1. Ai Khanoum kenti rekonstrüksiyon (Mairs, 2014).

Kent, planı çerçevesinde üç bölüme ayrılmıştır: Yukarı Şehir (Akrapolis), Aşağı Şehir ve Ara Teras. Kazıların çoğu Aşağı Şehir’de ve Terasın bazı bölümlerinde yoğunlaşmıştır.

Yukarı Şehir’de kazılan ana yapılar arasında açık hava ibadetinin yapıldığı bir podyum, garnizon konutu olarak yorumlanabilecek mütavazi yapılar ve sur sisteminin bir kısmı yer almaktadır (Rapin, 1992, s. 329-342; Lyonnet, 2012; Martinez-Seve, 2013; Martinez-Seve, 2014, s. 118). Aşağı Şehir’de ise kazılan ana yapılar anıtsal kamu binalarıdır (Bernard, 1980, s. 57; Martinez-Seve, 2014, s. 118). Bu yapılar arasında; bir saray, bir gymnasium, iki mozole, bir tiyatro, bir tapınak ve bir cephanelik yer almaktadır.

Saray Yapısı

Saray yapısı, Aşağı Şehir’de 9000 m²’lik bir alana inşaa edilmiştir. Dikdörtgen plana sahip yapı İran ve Mezopotamya saraylarıyla büyük benzerlik gösterir (Bk. Resim 2).

Resim 2. Saray rekonstrüksiyon (TAISEI).

Saray avlusu 137 x 108 m. ölçülerinde geniş bir dikdörtgen alandan oluşur. Avlu, korinth stünlarıyla çevrilidir ve peristyle planlıdır. Avludan odalara geçiş ise üç sıra halinde dizilmiş dorik sütunlardan oluşan sundurmalarla sağlanır. Bu sundurmalar plan itibariyle hypostyle stildedir. Bu dorik geçiş sisteminin ardında ise farklı odalara erişim sağlayan bir koridor sistemi ve oda kümeleri yer almaktadır (Martinez-Seve, 2014, s. 279-280; Hoo, 2015, s. 34). Saray'ın güneybatı tarafında yer alan iki bitişik yerleşim yeri ise Greco-Bactrian evlerinin plan özelliklerini taşır.

Saray'ın güney cephesinde yer alan yaşam alanları ise ön avluya açılmaktadır. Yaşam alanları içerisinde ocakların yanı sıra Grek tarzında banyolar da bulunmaktadır. Odaların tabanları ise kireçtaşı levhalar veya çakıl mozaiklerle döşenmiştir. Saray'ın idari işlerinin yürütüldüğü odaların tabanlarındaki çiçek figürleri ve deniz yaratıkları betimlemeleri ise Yunanistan'da M.Ö 4. ve 3. yüzyıllarda popüler olan bir tekniğin devamı niteliğindedir (Rapin, 1992, s. 329-342) (Bk. Resim 3).

Resim 3. Taban mozaikleri (Bernard, 1975).

Geç Greco-Bactrian Krallığı dönemi Kral Eucratides zamanında yerel teknikler kullanılarak saray yapısı oryantizan stilde yeniden inşa edildi. Bu dönemde saray içindeki idari ve ekonomik işlerin yürütüldüğü odalar büyük bir avlu sistemiyle birbirine bağlanmıştır. Saray'daki yatak odalarına ise bu dönemde Grek stilinde hamamlar yapılmıştır (Rapin, 1992, s. 329-342).

Hazine Binası

Sarayın ana avlusunun doğu ve batı tarafında birer tane hazine binası bulunur. Garnet taşı, turkuaz, kristal, asbest, lapis lazuli gibi değerli madenlerin yanısıra; mücevherler, taş levhalar, tütsü, zeytinyağı gibi değerli sayılan varlıklar hazine binalarında depozito ve nakit rezerviyle birlikte saklanırdı.

Hazinelerde saklanacak olan her materyal bir amphora'nın içine yerleştirilirdi ve her bir kabın içeriği omzuna yazılırdı. Grekçe ile yazılmış bu yazıtlar, Seleukoslar döneminden miras kalan oldukça gelişmiş bir finansal örgütlenme sistemine tanıklık eder. Ai Khanoum'daki saray hazinelerinde görülen Grek kökenli bu sistem Delos Apollon Tapınağı'nın hazinesiyle büyük benzerlik gösterir. Öte yandan şarabın dağıtımıyla ilgili olarak da kentin ana tapınağı olan Girintili Nişli Tapınak'da Aramice yazılmış ostrakonlar¹ bulunmuştur. Bu durum yerel bir ekonomik yapının varlığını da gösterir (Bk. Resim 4).

Resim 4. Amphora (Rapin, 1987).

Hazinelerde depolanan birtakım nesnelere ise Hindistan'dan getirilmiştir. Bu buluntuların arasında en dikkat çekici olan bir kabuğun üzerine yazılmış Hintli bir mittir. (Dushyanta ve Sakuntala) Kabuk ayrıca değerli Hindistan akikleri ile süslenmiştir. Hazine'den çıkarılan Hindistan kökenli diğer buluntular ise; seramik vazolar ve hint kare yumruk işaretli sikkelerdir (Rapin, 1992, s. 329-342).

Tiyatro ve Gymnasium

Bir tiyatronun varlığı Grek kültürel mirasına tanıklık eder. Yukarı Şehrin, kuzeybatı yamacı karşısına inşa edilen tiyatro, plan itibarıyla hem Grek hem de Mezopotamya mimarisiyle benzerlik gösterir. Kerpiçten inşaa edilen yapının yarıçapı 35 metredir. Tiyatro ortalama 5000 seyirci kapasitesine sahiptir. Tiyatro'nun cavea² bölümü içerisine üç loggias yerleştirilmiştir. Cavea içine yerleştirilmiş bu locaların benzerlerine Babylon tiyatrosunda da rastlanır (Bk. Resim 5). Bu bölümler aristokrasi sınıfı için oluşturulmuştur. Tiyatro'nun preskonyon³ ve sahne bölümleri ise ahşaptan yapılmıştır (Bernard, 1978a, s. 37; Rapin, 1992, s. 329-342).

¹ Üzerine yazı yazılan kabuk veya çömlek parçası.

²Antik tiyatrolarda oturma bölümü.

³Antik tiyatrolarda sahne ile salonun seyirci kısmını ayıran kemer veya çerçeve.

Resim 5. Tiyatro rekonstrüksiyon (TAISEI).

Ai Khanoum'daki Gymnasium ise sarayın kuzeyinde yer almaktadır. MÖ 2. yüzyılın başına tarihlenen yapı planı itibariyle hem Grek hem de Greco-Bactrian gelenekleriyle benzerlik gösterir. Yapının planı simetrikdir. Yapı, 100 x 100 m. uzunluğundaki odalardan oluşan merkezi bir avlu etrafında hizalanmış sütunlu exedraları olan kare plan görünümündedir. Yapının güneye uzanan bölümünde ise bir havuz yer almaktadır (Rapin, 1992, s. 329-324; Bernard, 1974, s. 93-189)(Bk. Resim 6).

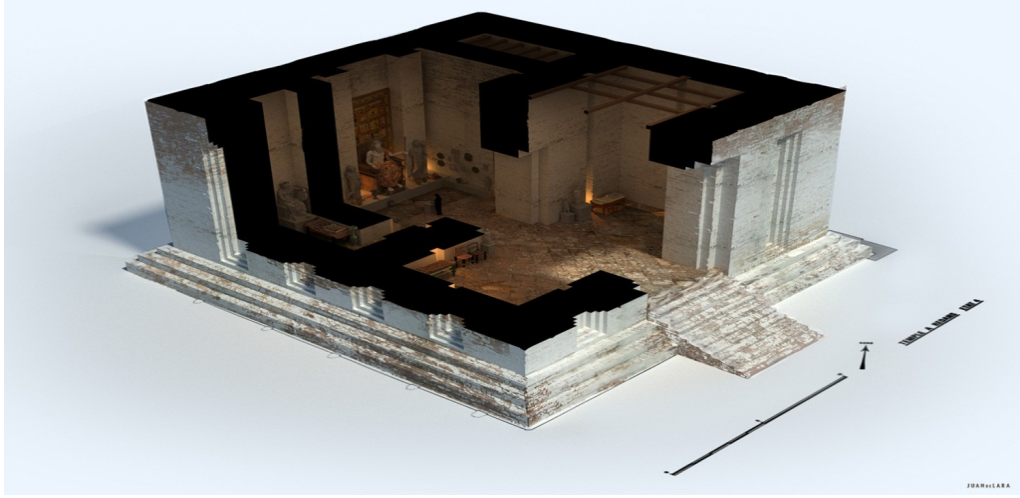

Resim 6. Gymnasium rekonstrüksiyon (TAISEI).

Tapınak Yapıları

Kentin ana tapınağı "*Girintili Nişli Tapınak*" olarak adlandırılan yapıdır. Tapınak, Grek mimari tarzından farklıdır; ayrıca önemli sivil kurumlara yakınlığını nedeniyle de Grek tapınak modellerinden ayrılır.

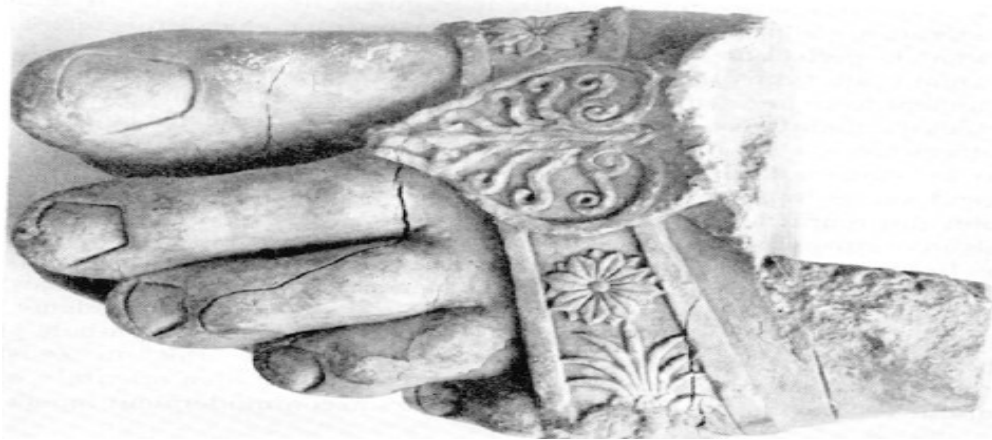
Tapınak, Aşağı Şehrin ortasına inşa edilmiştir. Yapının etrafında şehrin idari işlerinin yürütüldüğü saray kompleksi ve iki mausela yer almaktadır. Tapınak planı itibariyle Pers mimarisine büyük benzerlik gösterir. Yapı, yaklaşık 20 km²'lik bir kareyi anımsatır. Tapınağa adını veren girintili nişler ise dış duvar boyunca uzanır. Yapı, basamaklarla yükseltilmiş bir platform üzerinde yer alır. Platformun üst dış basamağında ise tuğla sunakları bulunur. Yapı içine orta ve geç dönemlerde bir cella inşa edilmiştir. Tapınaktan cellaya erişim sınırlı olduğu için ibadetler her dönem avluda gerçekleştirilmiştir (Bk. Resim 7).

Resim 7. Tapınak rekonstrüksiyon (TAISEI).

Tapınağın kronolojisi seramik buluntulara ve madeni paralara göre oluşturulmuştur. Yapının en erken mimari evresi MÖ 4 yüzyıla tarihlenmektedir. Tapınağa giriş tüm mimari evrelerde bir dizi merdivenden oluşan bir girişle sağlanmıştır. Tapınağın arka cephesindeki platformuna ya da ilk basamağına erken dönemlerde otuz iki adet seramik vazo yerleştirilmiştir (Mairs, 2013, s. 95). Vazolar ilerleyen mimari evrelerde kaldırıldı; fakat chthonic libasyon⁴ uygulaması devam etti. Bu tür Chthonic libasyonlar, son Tunç Çağı'ndan itibaren devam eden bir Orta Asya geleneğidir.

Tapınağın yanında ise iki ayrı küçük mabet bulunur. Bu küçük mabetler bir pranaos formuna benzeyip Grek mimari tarzındadır. Bu küçük mabetlerde kült faaliyetlerine rastlanılmamıştır (Bernard, 1971, s. 625; Bernard, 1978b, s.273). Tapınağa sonradan ilave edilen cellanın orta kısmında ise ana kült heykeli bulunmaktadır. Korunan parçalar ellerden ve ayaklardan ibarettir. Heykelin sol ayağının sandaleti üzerine bir yıldırım motifi betimlenmiştir (Bk. Resim 8). Bu nedenle kült heykelinin ya Pers tanrısı Ahura Mazda ya da Grek tanrısı Zeus olduğu düşünülmektedir; fakat tapınakta hiçbir yazıt bulunamadığı için tapınılan tanrının kimliği net olarak belirlenememiştir (Mairs, 2013, s. 94; Bernard, 1994, s. 53).

Resim 8. Kült heykeli sandaleti (Bernard, 1969).

⁴ Yeraltı tanrıları olan kitionlara (Gaia, Kaos vb.)sıvı sunular ile adak yapma eylemidir.

Tapınak yapısındaki birçok materyal daha sonraki yerleşimciler tarafından çok fazla tahrip edilmiştir. Tapınaktan elde edilmiş buluntuların bazıları Pers sanatı motifleriyle ilişkilendirebileceğimiz zanaatçılık içerir. Tapınağın en dikkat çekici buluntusu ise Kybele imgeli yaldızlı gümüş madalyondur (Bernard, 1970, s. 339-341) (Bk. Resim 9).

Resim 9. Kybele imgeli madalyon

Tapınakta, Grek ve Hellenistik tarzda fildişi eşyalardan Fars ve Orta Asya motiflerinin bulunduğu nesnelere kadar bir dizi farklı sanatsal stil ortaya çıkarılmıştır. Yaygın olarak ortaya çıkarılan buluntular fildişi filler ve terracottalardır. Kutsal alanda az sayıda pişmiş topraktan yapılmış kadın ve erkek figürleri ile kabaca işlenmiş hayvan figürleri ortaya çıkarılmıştır (Francfort, 1984, s. 31-37; Mairs, 2013, s. 96). Yapının içinde ve tapınak avlusunda küçük kireçtaşı kaideler de bulunmuştur (Bernard, 1971, s. 385-453).

Kentte yer alan bir diğer önemli dini yapı Kineas Temenosu'dur. Aşağı Şehir'e inşaa edilen yapının tanımlanması Clearchus tarafından yazılan bir yazıt sayesinde. Yazıt ikiyüzlüdür ve yapının Kineas'a adanmış bir tapınım alanı olduğunu belirtir. Yapı üzerinde ayrıca bir stelinde yer alması yapının aynı zamanda bir mezar olduğunu gösterir (Martinez-Seve, 2014, s. 265-281; Mairs, 2013, s. 105-106) (Bk. Resim 10).

Resim 10. Kineas temenosu

Arkeolojik araştırmalar sonrasında kentte iki tapınak yapısı daha ortaya çıkarılmıştır. Tapınaklardan ilki akropol'de yer almaktadır. Bu yapı İran ve yerel Bactrian gelenekleri ile paralellik gösterir. Bir podyum üzerinde yükseltilmiş yapı güneşe kurban sunmaya yönelik bir sunak görünümündedir (Mairs, 2013, s. 93; Bernard, 1994, s. 54). Kentin kuzey duvarlarının dışında yer alan diğerk tapınak ise Girintili Nişli Tapınak'a benzer bir mimari planı takip eder; ancak bu yapıdan çok az arkeolojik malzeme geri kazanılmıştır (Bernard, 1974, s. 287-289).

Nekropol

Klasik geleneklere uygun olarak, Ai Khanaum nekropolü kent surlarının dışında yer alır. Nekropol alanı içerisinde üst sınıf aileye ait olan bir mezar kazılmıştır. Bu lahit mezar, yarım eksenli bir geçit boyunca hizalanmış üzeri tonozla kapatılmış bir mozole mezardır. Ölmüş kişilerin isimleri lahitlerin yanlarına bırakılan çömler üzerine yazılmıştır (Rapin, 1992, s. 337).

Sarayın kuzeyinde, surların içinde yer alan diğerk mezar ise Grek tarzındadır. Mezarda yer alan stelin üzerindeki yazıttan mezarın Kineas'a ait olduğunu anlaşılmaktadır. Kineas muhtemelen şehrin ilk liderlerinden biridir; çünkü bu alanda bulunan bir Grek epigramı ünlü Delphi aforizmalarının bir kopyası niteliğindedir.

Evler

Kazılar sonucunda egemen sınıfa ait olduğu düşünölen evler ortaya çıkarılmıştır. Bu evlerden ilki sarayın güneyindeki 65 x 35 m ölçülerindeki yapıdır (Bernard, 1970, s. 310). İkinci yapı ise kuzey sur duvarı dışındaki düzlükte yer alan 100 x 70 m büyüklüğünde olan ilk yapıdan daha büyük bir yapıdır. Kentte bulunan tüm evler saray konutlarında görölen yerel Greco-Bactrian mimari planını takip eder. Karakteristik olarak evlerin önünde mahalleleye bakan bir avlu yer alır. Evlerin içerisinde ise merkezde bir oturma odası bulunur. Bu oda bir koridorla diğerk odalara bağlanır. Evlerde özel mobilyalar azdır, duvarlarda ise süslemeler yer almaz; fakat oryantallı tarza uygun olarak yer tabanlarında mimari bezemeler kullanılmıştır. Evler genel planı itibareriyle Grek mimari tarzıyla uyumlu değildir; fakat evlerin içine banyo bölümü yapılması bir Grek mimari tarzıdır.

Evlerde mutfak eşyası olarak kullanılan çanak çömleğin bazıları Grek stilinde yapılmıştır. Çift kulplu amphorolar, tabaklar, taklit kraterler, megarian kâseler, tahl değirkmenleri yaygın buluntulardır. Mürekkep kapları, tezgâh ağırlıkları ve güneş saatleri ise en dikkat çekici buluntulardır.

SONUÇ

Ai Khanoum'un tarihinin ilk kısmı hakkında çok az şey bilinir. Kent, Hellenistik Dönem'de Bactria ile birlikte en önemli yerleşim merkezlerinden biri haline geldi. Ai Khanoum, Bactria'dan farklı olarak daha kapsamlı incelenmiştir. Bu nedenle kent organizasyonu hakkında geniş bilgilere ulaşılmıştır.

Amu Darya ve Kocka nehirlerinin sınırladığı zengin ovanın güney ucundaki kent; hem göçmenleri hem de dağ kabilelerini gözetlemek için stratejik bir noktadaydı. Yerleşim alanı ayrıca tarımsal üretim açısından da verimliydi. Bu nedenle Büyük İskender'in Asya Seferlerinden sonra Grekler kentte yoğun bir şekilde göç ettiler. Kentin tarihi de bu göçlerle aydınlamaya başladı.

Ai Khanoum kenti İskender'in ani ölümünden sonra Seleukos Krallığı hâkimiyeti altına girdi. Annesi Bactria'lı olan I.Antiokhos, Ai Khanoum kentini bir kraliyet merkezi haline getirmek için yoğun imar faaliyetlerinde bulundu. I.Antiokhos'un yaratmak istediği kralliyet kenti Seleukosların diğer Hellenistik krallıkla olan mücadelesi nedeniyle kesintiye uğradı. Seleukos Krallığı'nın Ptolemaios Krallığı ile mücadelesini fırsat bilen Orta Asya'lılar isyan etmeye başladı. Bu isyanlar sonrasında Partlar bağımsızlığını ilan etti. Partların bağımsızlığını ilan etmesinden etkilenen Bactria Satrabı I.Diodotus'da Bactria ve Ai Khanoum civarında isyan ederek Greco-Bactrian Krallığını kurdu. Greco-Bactrian Krallığının sınırları Eucradites döneminde Hindistan'a kadar genişledi. Bu dönemde Ai Khanoum "*Eucratideia*" adıyla krallığın başkenti haline geldi.

Ai Khanoum kentinde Hellenistik Dönem boyunca yaşanan iktidar değişiklikleri bir arada yaşayan karma bir nüfus oluşturdu. Bu durum kentin, sanatına, mimarisine ve ekonomisine yansdı. Bu nedenle kent; Grek, Mezopotamya, İran kültürleri kapsayan melez bir yerleşim merkezi haline geldi.

SUMMARY

After Alexander conquered Central Asia, Central Asia's doors opened to Greeks. Hellenization or the culture of Hellenism spread to large areas with the Greek hegemony in Central Asia. One of the most important cities established within this area of expansion is Ai Khanoum, which is located within the borders of Afghanistan. After Alexander's conquest of Central Asia, the doors of Central Asia were opened to Greeks. Ai Khanoum entered the Seleucid ruling after the death of İskender. After the Selekuos' struggle with the other helenistic kingdoms, the dominance of the city ended.

The city took its place among the important cities of the kingdom with the establishment of the Greco-Bactrian Kingdom of the Bactria Satrap I. Diodotus. Thus, the city became a central city where mixed styles and cultural elements combined. This situation was also reflected in the living areas of the city. The city's palace and main temple architecture, Mesopotamian influential theater, gymnasium and maouzale structures such as part of the Greek architecture took place in the city. The same duality existed in the literary and numismatic discoveries of the city. In the city, Greek, Mesopotamian and Iranian cultures were preserved until the 2nd century BC. In 145 BC, with the death of the Greco-Bactrian King Eucratides, the kingdom weakened and Greeks in Ai Khanoum left the city and the Greek institutions disappeared. Around 50 BC, Kushans began to influence the kingdom of Ai Khanoum by the last Indian-Greek Kingdom. Ai Khanoum city was destroyed due to invasion activities of nomadic peoples. As a result, the city is a settlement where different ethnic origins dominate periodically and the remnants of different identities coexist. For this reason, it is the most important settlement in the Hellenistic period in Central Asia.

KAYNAKÇA

- Bernard, P. (1970). Campagne de fouilles 1969 a Ai Khanoum en Afghanistan. *Comptes Rendus des Seances de l'Academie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 114, 300-349.
- Bernard, P. (1971). La campagne de fouilles de 1970 a Ai Khanoum. *Comptes Rendus des Seances de l'Academie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 115, 385-453.
- Bernard, P. (1974). Un problème de toponymie antique dans l'asie centrale: les noms anciens de qandahar. *Studia Iranica*, 3, 171-185.
- Bernard, P. (1978a). Les mines de lapis lazuli du Badakhshan. *Etudes de Geographie Historique Sur la Plaine d'Ai Khanoum-Afghanistan*, 49-51.
- Bernard, P. (1978b). Le nom de la ville grecque du tepe Ai Khanoum. *Etudes de Geographie Historique Sur la Plaine d'Ai Khanoum-Afghanistan*, 3-16.
- Bernard, P. (1978c). Campagne de fouilles 1976-1977 a Ai Khanoum (Afghanistan). *Academie des Inscriptions & Belles Letters CRAI*, 421-463.
- Bernard, P. (1980). Campagne de fouille 1978 a Ai Khanoum (Afghanistan). *Bulletin de l'École Française d'Extrême-Orient*, 68, 1-103.
- Bernard, P. (1994). Un parchemin greco-bactrien d'une collection prie. *Comptes-Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 261, 2-55.
- Capdetrey, L. (2007). *Le pouvoir séleucide. Territoire, Administration, Finances D'un Royaume Hellenistique*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- Francfort, H.-P. (1984). Fouilles d'Ai Khanoum, III: le sanctuaire du temple a niches indentées 2. *Les Trouvailles*, 106, 75-146.
- Hoo, M. (2015). Maanvrouwe aan de oxus: baktrisch Ai Khanoum als casus voor globalisering in de oudheid. *TMA*, 27, 34-39.
- Lyonnet, B. (2012). Questions on the date of the hellenistic pottery from Central Asia (Ai Khanoum, Marakanda and Koktepe). *An International Journal of Comparative Studies in History and Archaeology*, 18, 143-173.
- Mairs, R. (2013). The temple with indented niches at Ai Khanoum: ethnic and civic identity in Hellenistic Bactria. *Cults Creeds and Contests*, 129, 86-105.
- Mairs, R. (2014). The founder's shrine and the foundation of Ai Khanoum. *Foundation Myths in Ancient Societies. Dialogue and Discourses*, 26, 103-128.
- Mansel, A. M. (1999). *Ege ve Yunan tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Martinez-Seve, L. (2012). Les grecs d'extrême orient: communautés grecques d'asie centrale et d'iran. *Les Diasporas Grecques Du VIIIe à la fin du IIIe Siècle*. Actes du Colloque de la Sophau. 11-12 Mayis 2012. Paris: Universite de Lille, 367-391.
- Martinez-Seve, L. (2013). Données historiques in: g. lecuyot, fouilles d'ai khanoum. *L'Habitat, IX*, 213-220.
- Martinez-Seve, L. (2014). The Spatial Organization of Ai Khanoum, a Greek City in Afghanistan. *American Journal of Archaeology*, 118, 267-283.
- Rapin, C. (1992). Greeks in Afghanistan: Ai Khanoum. In J.-P. Desceudres (Ed.), *Greek Colonists and Native Populations* (pp. 330-340). Oxford: Humanites Research Centre.